

MULTILINGUAL ACADEMIC JOURNAL OF EDUCATION AND SOCIAL SCIENCES

The Human Right to the City

Symeon Mavridis

To Link this Article: <http://dx.doi.org/10.6007/MAJESS/v2-i2/1392>

DOI: 10.6007/MAJESS/v2-i2/1392

Received: 12 September 2014, **Revised:** 16 October 2014, **Accepted:** 24 November 2014

Published Online: 18 December 2014

In-Text Citation: (Mavridis, 2014)

To Cite this Article: Mavridis, S. (2014). The Human Right to The City. *Multilingual Academic Journal of Education and Social Sciences*, 2(2), 75–91.

Copyright: © The Authors 2014

Published by Knowledge Words Publications (www.kwpublications.com)

This article is published under the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0) license. Anyone may reproduce, distribute, translate and create derivative works of this article (for both commercial and non-commercial purposes), subject to full attribution to the original publication and authors. The full terms of this license may be seen at: <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode>

Vol. 2, No. 2, 2014, Pg. 75 – 91

<https://kwpublications.com/journals/journaldetail/MAJESS>

JOURNAL HOMEPAGE

Full Terms & Conditions of access and use can be found at
<https://kwpublications.com/pages/detail/publication-ethics>

MULTILINGUAL ACADEMIC JOURNAL OF EDUCATION AND SOCIAL SCIENCES

Το Ανθρώπινο Δικαίωμα στην Πόλη

Δρ. ΣΥΜΕΩΝ ΜΑΥΡΙΔΗΣ

Του Τμήματος Κοινωνικής Διοίκησης και Πολιτικής Επιστήμης, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο
Θράκης

The Human Right to the City

Dr. Symeon Mavridis

Department of Social Administration and Political Science, Democritus University of Thrace

Περίληψη

Οι πόλεις αποτελούν ένα βασικό στοιχείο οργάνωσης των ανθρώπινων κοινωνιών. Δυστυχώς, όμως, ήδη από τις αρχές του 20ού αιώνα έγινε αντιληπτό ότι βασικές κοινωνικές παθογένειες όπως η κοινωνική αποδιοργάνωση και η εγκληματικότητα σχετίζονται με την ανάπτυξη και τη δομή των πόλεων (χωροταξικός σχεδιασμός). Το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου παρά την αρχική ευφορία και τη γενικότερη οικονομική ανασυγκρότηση γρήγορα έδειξε ότι τα προβλήματα των πόλεων αυξάνονταν λόγω και της γενικότερης αστικοποίησης. Ως αντίδραση, ο μαρξιστής Lefebvre διατύπωσε το 1968 τη θεωρία του για το «Δικαίωμα στην Πόλη» το οποίο είχε ως βάση την άποψη ότι άνθρωποι πρέπει να μετασχηματίσουν τις πόλεις μέσω μιας διαδικασίας πολιτισμικής ανάτασης του ακμαίου εργατικού δυναμικού. Στις δεκαετίες που ακολούθησαν, τα σημάδια παρακμής των πόλεων έγιναν περισσότερο ορατά. Παράλληλα, οι πόλεις έμοιαζαν ολοένα με άτυπες επιχειρήσεις, λόγω και την επίδρασης του καπιταλισμού, και συνδέθηκαν με τις παγκόσμιες οικονομικές μεταβολές. Η άνοδος του καταναλωτισμού, η στρατιωτικοποίηση των πόλεων και η αποξένωση έγιναν ενδημικά αστικά φαινόμενα. Έτσι, μπροστά στις νέες τεχνολογικές και κοινωνικές προκλήσεις το δικαίωμα στην πόλη γίνεται ολοένα και πιο επίκαιρο και σημαντικό.

Λέξεις Κλειδιά: Ανθρώπινο Δικαίωμα Στην Πόλη, Στρατιωτικοποίηση Του Αστικού Χώρου, Υποβάθμιση Αστικού Περιβάλλοντος, Καταναλωτισμός, Πολεοδομικό Απαρτχάντ

Abstract

Cities constitute a key element in the organization of human societies. Unfortunately, by the early 20th century it became clear that basic social pathologies such as social disorganization and crime are associated with the growth and structure of cities (spatial planning). Despite the initial euphoria and general economic reconstruction the end of World War II quickly showed that the

problems of cities increased due to the general urbanization. In response, in 1968 the Marxist Lefebvre formulated his theory of the "Right to the City" which was based on the view that people should transform their cities through a process of cultural uplift of the thriving workforce. In the following decades, the signs of urban decay became more visible. At the same time, due to the influence of capitalism, cities came up to look alike with informal enterprises and were connected to the global economic changes. The rise of consumerism, the militarization of the cities and alienation became endemic urban phenomena. Thus, in the face of new technological and social challenges the right to the city becomes more and more relevant and important.

Keywords: The Right to the City, Militarization of Urban Space, Degradation of Urban Environment, Consumerism, Urban Apartheid.

Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται το ανθρώπινο δικαίωμα στην πόλη. Στο πρώτο κεφάλαιο της εισαγωγής δίδεται μια συνοπτική κατεύθυνση της έρευνας. Ακολούθως, στο δεύτερο κεφάλαιο καταγράφεται η ιστορική διαδρομή του δικαιώματος. Στη συνέχεια, στο τρίτο κεφάλαιο περιγράφεται τόσο η νομική διάσταση του δικαιώματος όσο και η παρεπόμενη συνέπεια του όρου «ανθρώπινο» στο δικαίωμα στην πόλη. Κατόπιν, στο τέταρτο κεφάλαιο θα αναλυθούν οι λόγοι δικαιολόγησης του «δικαιώματος στην πόλη» δηλαδή η γενικότερη αστική επιβάρυνση όπως είναι ειδικότερα α) η «στρατιωτικοποίηση» των πόλεων, β) η αποξένωση και γ) το πνεύμα του καταναλωτισμού. Τέλος, θα ακολουθήσουν τα συμπεράσματα, ο επίλογος και η χρησιμοποιηθείσα σχετική βιβλιογραφία.

Οι πόλεις αποτελούν κύτταρα της κοινωνικής ζωής. Από τα παμπάλαια χρόνια οι ανθρώπινες κοινωνίες διέθεταν το χαρακτηριστικό να συσπειρώνονται σε μεγαλύτερους πληθυσμιακούς σχηματισμούς. Τη σημερινή εποχή σε παγκόσμιο επίπεδο παρατηρείται το φαινόμενο οι πόλεις να αυξάνουν τον πληθυσμό τους. Η Πόλη του Μεξικό, η Κωνσταντινούπολη το Τόκυο και η Αθήνα αποτελούν ενδεικτικά παραδείγματα. Υπολογίζεται ότι μέχρι το 2050 το 65% του παγκόσμιου πληθυσμού θα διαβεί εντός των πόλεων¹. Από την άλλη, η ταχεία συγκέντρωση πληθυσμού σε μικρές γεωγραφικές περιοχές πολλές φορές συνοδεύεται από παράλληλα προβλήματα όπως το κυκλοφοριακό, τη ρύπανση του περιβάλλοντος, την αποξένωση, την εγκληματικότητα, τη φτώχεια, την υγειονομική επιβάρυνση, την κατάθλιψη κ.ά. Παρόλες τις συνεχείς προσπάθειες εκ μέρους των κυβερνήσεων και την υιοθέτηση νομικών μεταρρυθμίσεων οι πόλεις ενίοτε αποτυπώνουν μια παγερή, ψυχρή και απόμακρη εικόνα. Στην Ελλάδα, αλλά και διεθνώς όπως στην Ισπανία, η ανωτέρω κατάσταση έγινε περισσότερο έκδηλη με την εμφάνιση από το 2009 μια πρωτοφανούς δημοσιονομικής κρίσης η οποία επηρέασε τη ζωή των πολιτών, γρηγορότερα και αμεσότερα στις μεγάλες πόλεις. Έπειτα από το αρχικό συναίσθημα έκπληξης και αιφνιδιασμού πολλοί φορείς (θεσμικοί και εξωθεσμικοί) αλλά και μεμονωμένοι πολίτες προσπάθησαν να αντιδράσουν και να αναλάβουν οι ίδιοι δημιουργικό έργο με στόχο την καλύτερευση της ποιότητας ζωής των πολιτών εντός των πόλεων. Χωρίς να το γνωρίζουν όμως, οι περισσότεροι εξ αυτών, η δράση τους εμπεριείχε σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό βαθύτερο ιστορικό, φιλοσοφικό, κοινωνιολογικό ακόμα και νομικό

¹ Ανακτήθηκε από την ηλεκτρονική ιστοσελίδα που διατύπωνε τις θεμελιώδεις αρχές του Χάρτη για το Δικαίωμα στην Πόλη (World Charter for the Right to the City): <http://www.urbanreinventors.net/3/wsf.pdf>

περιεχόμενο που συνοψίζεται γύρω από την παλαιά λησμονημένη έννοια του «δικαιώματος στην πόλη». Ως εκ τούτου, η παρούσα έρευνα προσπαθεί τόσο να ανακαλέσει από τη λήθη στη μνήμη στη σχετική θεματική του «δικαιώματος στην πόλη» και να τη συνδέσει με ένα πλαίσιο επιστημονικού και ακαδημαϊκού διαλόγου, όσο και να τη συσχετίσει με σύγχρονες πρακτικές εφαρμογές υλοποίησής του.

Ο όρος «δικαίωμα στην πόλη» αποτελεί νεωτερική έννοια του 2^{ου} μισού του 20^{ου} αιώνα. Επισήμως, ο πρώτος που το διατύπωσε ήταν ο σημαντικός Γάλλος φιλόσοφος και κοινωνιολόγος Lefebvre (1901-1991) το 1968 με το βιβλίο του *Le Droit à la ville*. Το συγκεκριμένο βιβλίο αποτελεί ορόσημο στην κατανόηση της έννοιας του «δικαιώματος στην πόλη». Το έτος 1968 δεν είναι διόλου τυχαίο καθώς συμβαδίζει με τις ευρύτερες κοινωνικές αλλαγές που επιθυμούσε μέρος τη γαλλικής κοινωνίας (ιδίως της αστικής και νεανικής) ενάντια στην κλασική συντηρητική πολιτική του de Gaulle². Συγχρόνως, δε, αντίστοιχες αντιδράσεις υφίσταντο και σε άλλα μέρη του κόσμου όπως στις ΗΠΑ ή τη Δ. Γερμανία (RAF – Rote Armee Fraktion). Για παράδειγμα, στις ΗΠΑ το 1968 πύρινες εξεγέρσεις σε γκέτο 110 πόλεων αφήνουν πίσω ως απολογισμό 39 νεκρούς 2.500 τραυματίες και 5.000 συλλήψεις. Κατά τον Lefebvre, το δικαίωμα στην πόλη είναι μια κραυγή αλλά και ένα αίτημα για μετασχηματισμό, επανακαθορισμό και ανανέωση των πόλεων, ως αστικών πόλεων, βάσει των επιταγών του πολιτισμού, των τεχνών αλλά και της φύσης, με άξονα τον ίδιο τον άνθρωπο (Lefebvre, 1996:158-159). Ο Lefebvre ως μαρξιστής θα διατυπώσει επανειλημμένως ότι ο φορέας των αλλαγών πρέπει να είναι η εργατική τάξη, καθώς η κεντρικότητα της εξουσίας θα πρέπει να διασπαστεί και να μεταφερθεί στα χέρια του απλού πολίτη.

Ιστορική Διαδρομή

Οι πόλεις αποτελούν εδαφικές κοινότητες με μεγάλη, ιστορική, πολιτισμική, οικονομική και περιβαλλοντική σημασία. «Ο πολιτισμός όπως τον ξέρουμε είναι αδιαχώριστος από τη ζωή στις πόλεις. Σχεδόν όλα όσα διακρίνουν την πολιτισμένη από την πρωτόγονη κοινωνία συνδέονται στενά με τις μεγάλες συναθροίσεις πληθυσμού που αποκαλούμε 'πόλεις', και όταν μιλάμε για 'urbanity', 'civility' και 'politeness' αναφερόμαστε στον τρόπο ζωής στις πόλεις αυτές» (Χάγιεκ [1960] 2008:467). Στο πρώτο τρίτο του 20^{ου} αιώνα (1920-1940) η Οικολογική Σχολή του Σικάγο (Ecological School) ήταν εκείνη που πρώτα θεώρησε την πόλη ως νέα ανεξάρτητη υπό διερεύνηση οντότητα και προσπάθησε να τη συνδέσει και με κοινωνιολογικές, εθνογραφικές και εγκληματολογικές προεκτάσεις. Η πόλη, όπως είχε γράψει κάποτε ο διάσημος αστικός κοινωνιολόγος Robert Ezra Park (1864-1944), είναι: «η πιο συνεπής και συνολική, η πιο επιτυχημένη προσπάθεια του ανθρώπου να ανακατασκευάσει τον κόσμο στον οποίο ζει ώστε να συμφωνεί περισσότερο με τις επιθυμίες της καρδιάς του» (Park, 1967:3). Οι θεωρητικοί της Οικολογικής Σχολής διαπίστωσαν στις έρευνές τους πάνω στην εγκληματικότητα νεαρών ατόμων, ότι η τελευταία παρουσίαζε μια σταθερότητα μέσα σε φυσικά όρια, όχι όμως γενικά σε

² Για παράδειγμα εκείνη την εποχή μεγάλη δημοσιότητα απέκτησε στο Παρίσι, το κίνημα εναντίον του αυτοκινητόδρομου (και) της αριστερής όχθης του Σηκουάνα και αυτό διότι προηγουμένως, ήδη από το 1967, δημιουργήθηκε ο αυτοκινητόδρομος της δεξιάς όχθης του Σηκουάνα. Η σφοδρή αντίθεση απέναντι στα σχέδια αυτά κατάφερε να θέσει σοβαρό εμπόδιο στη «Λοσ-αντζελοποίηση» του Παρισιού.

πολιτείες ή στην ύπαιθρο αλλά στην πόλη του Chicago³. Έτσι, το ενδιαφέρον επικεντρώθηκε στις πόλεις καθώς έγινε αντιληπτό ότι η εγκληματικότητα εμφανιζόταν σε συνοικίες όπου τα φαινόμενα της φτώχειας, των φθηνών ενοικίων, της δράσης συμμοριών και της διαμονής ετερογενών φυλετικών ομάδων ήταν ενδημικά (Αλεξιάδης 2004:62-63). Όπως τα φυτά χωρίς φροντίδα εξασθενούν έτσι και οι άνθρωποι που διαβιούν σε περιοχές παραμελημένες επηρεάζονται αρνητικώς, εξ ου και ο όρος: Οικολογική Σχολή (αστεακή οικολογία). «Οι πόλεις οργανώνονται κατά φυσικές περιοχές με διαδικασίες ανταγωνισμού, εισβολής και διαδοχής – που παρατηρούνται όλες τους και στη βιολογική οικολογία» (Giddens, 2002:621).

Με το πέρασμα των ετών, η ζωή στις πόλεις θα αποκτήσει νέα δυναμική ιδίως μετά το Β΄ Π. Π. Ένας συγκερασμός παραγόντων, όπως η αναγκαστική προσφυγιά, η φτώχεια, η ανεργία και η εκβιομηχάνιση θα συντελέσουν στην αστικοποίηση (λέγεται και εξαστισμός) του πληθυσμού και στην αστυφιλία (Lefebvre 2007:21 επ.). Η αστικοποίηση σημαίνει τόσο την τροπή αγροτικών στρωμάτων σε αστικών όσο και τη διαρκή συγκέντρωση (έως υπερσυγκέντρωση) πληθυσμού σε αστικά κέντρα. Αναλόγως, η εγκατάλειψη της υπαίθρου και η μόνιμη εγκατάσταση στα μεγάλα αστικά κέντρα σηματοδοτούν την αστυφιλία. Ο τερματισμός του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου πέραν των βιομηχανικών αλλαγών, του εξαστισμού και της αστυφιλίας συνετέλεσε και σε άλλες κοινωνιολογικές και φιλοσοφικές αλλαγές, η σημαντικότερη εκ των οποίων είναι μια σταδιακή κοινωνική μετακίνηση σε πιο υλιστικές και ατομικές βάσεις. Αν και αρκετοί στοχαστές θεώρησαν ότι ο πόλεμος φανέρωσε τις αδυναμίες της γενικότερης αποπνευματικοποίησης του Διαφωτισμού (π.χ. Χορκχάϊμερ και Αντόρνο 1986), άλλοι κατέληξαν στο ότι ο πόλεμος αποτέλεσε την αρχή του τέλους της μεταφυσικής και του αίολου ιδεαλισμού. Στους τελευταίους πραγματιστές ανήκει και ο Lefebvre.

Ειδικότερα, σύμφωνα με τον Lefebvre, το τέλος του Β Π.Π. κατέδειξε εμφανώς ότι ο Nietzsche εννοούσε με το βιβλίο του «Η χαρούμενη επιστήμη» το 1882, με το όρο ο «θάνατος του Θεού ή ο Θεός είναι νεκρός». Ο παλιός ανθρωπισμός/ουμανισμός που είχε στηριχθεί σε παλαιές ιδεολογίες, αντιλήψεις και θρησκείες (ακόμα και τη χριστιανική) είχε ξεπεραστεί (Lefebvre 2007:137 επ.). Οι στάχτες και οι καταστροφές κατέστησαν ορατή την αποτυχία των προηγούμενων δοξασιών και αντιλήψεων. Πλέον, στο επίκεντρο βρίσκεται ο άνθρωπος, ο οποίος δεδομένου ότι ολοένα συγκεντρώνεται στις πόλεις, η έννοια της ανάπτυξης της πόλης ουσιαστικά συμπορεύεται με την ανάπτυξη του ανθρώπου. Έτσι, η πόλη, ως αστικός χώρος αποκτά άλλη διάσταση διαμέσου των ανθρώπων (Lefebvre 1996:147 επ.). Από την άλλη, όμως, η επιδείνωση της ζωής εντός των αμερικανικών πόλεων τη δεκαετία του '60 λόγω της προαστιοποίησης και της συνακόλουθης υποβάθμισης των κέντρων των πόλεων, φανέρωσε ακόμα περισσότερο το πρόβλημα του αστικού σχεδιασμού οδηγώντας τον Lefebvre να οραματιστεί το «δικαίωμα στην πόλη» (Lefebvre 2007:135-153 όπου και το σχετικό κεφάλαιο, *Το δικαίωμα στην πόλη*).

Lefebvre (2007:152) με το δικαίωμα στην πόλη, ως ανώτατο αγαθό ανάμεσα στα αγαθά, απαιτεί μια αστική ζωή μετασχηματισμένη, «πράγμα που προϋποθέτει μια συνολική θεωρία της πόλης και της κοινωνίας πόλης, θεωρία που θα χρησιμοποιεί τις πηγές της επιστήμης και της τέχνης». Για τον ίδιο, «το δικαίωμα στην πόλη εκδηλώνεται ως υπέρτατη μορφή των δικαιωμάτων: δικαίωμα στην ελευθερία, στην εξατομίκευση μέσα στην κοινωνικοποίηση, στην κατοικία και το

³ Το Σικάγο αποτελεί αντιπροσωπευτικό παράδειγμα επέκτασης πόλεων. Ενώ το 1830 ήταν σχεδόν ακατοίκητο, το 1900 προσέγγιζε τα 2 εκατομμύρια κατοίκους (Giddens 2002:618).

κατοικείν. Το δικαίωμα στο έργο (στη συμμετοχική δραστηριότητα) και το δικαίωμα στην προσοικείωση (εντελώς διαφορετικό από το δικαίωμα στην ιδιοκτησία) εξυπονούνται μέσα στο δικαίωμα στην πόλη» (Lefebvre, 2007:175). Ο Lefebvre πιστεύει ότι το δικαίωμα στην πόλη είναι η «δημιουργία μιας εναλλακτικής ζωής στην πόλη, λιγότερο αποξενωμένη, περισσότερο εποικοδομητική και παιχνιδιάρικη αλλά συγκρουσιακή και διαλεκτική, ανοιχτή σε διεργασίες, σε αντιπαραθέσεις καθώς και στην αέναη αναζήτηση της αδιάγνωστης καινοτομίας» (Harvey, 2013:23).

Η επισταμένη ενασχόληση με το δικαίωμα στην πόλη θα απασχολήσει για δεκαετίες και τον γεωγράφο David Harvey (1935). Κατ' αυτόν, το δικαίωμα στην πόλη δεν είναι μόνο η ακώλυτη πρόσβαση στα αγαθά και στους πόρους της πόλης αλλά περισσότερο το δικαίωμα να αλλάξουμε τους εαυτούς μας. Να αλλάζουμε την πόλη περισσότερο σύμφωνα με τις επιθυμίες της καρδιάς μας. «Η ελευθερία να κατασκευάσουμε και να ανακατασκευάσουμε τους εαυτούς μας και τις πόλεις μας, υποστηρίζω πως είναι, ένα από τα πιο πολύτιμα αλλά και τα πιο παραμελημένα ανθρώπινα δικαιώματά μας» (Harvey, 2008). Η προσωπική, ανθρωποκεντρική διάσταση του δικαιώματος στην πόλη είναι ξεκάθαρη και θυμίζει τις εις βάθος αστικές αναλύσεις, τα προτερήματα των πόλεων αλλά τους κινδύνους των απρόσωπων σχέσεων που εγκυμονούν στις πόλεις του Wirth (1897-1952), ο οποίος (και αυτός) ήταν ηγετικό μέλος της διαβόητης Οικολογικής Σχολής του Σικάγο. Όπως υποστήριζε ο Wirth, «οι επιδράσεις που ασκούν οι πόλεις στην κοινωνική ζωή του ανθρώπου είναι πολύ μεγαλύτερες από ό,τι μπορεί να φανερώσει το ποσοστό του αστικού πληθυσμού. Γιατί η πόλη δεν είναι μόνον ολόένα και περισσότερο ο τόπος κατοικίας και εργασίας του σύγχρονου ανθρώπου. Είναι και το κέντρο που διαμορφώνει και ελέγχει την οικονομική, την πολιτική και την πολιτισμική ζωή ...» (Wirth, 1938:342).

Επιπλέον, μια σημαντική συνιστώσα του δικαιώματος στην πόλη είναι η δημοκρατία, η ισότητα των πολιτών (και των δύο φύλων), η ισοκατανομή των πόρων της πόλης, η ισονομία και η κοινωνική δικαιοσύνη. Δεδομένου, ότι το δικαίωμα στην πόλη έχει και μαρξιστική θεώρηση το χάσμα ανάμεσα στους πλούσιους και του φτωχούς εντός των πόλεων αποτελεί κοινωνική παθογένεια. «Το δικαίωμα στην πόλη δεν είναι το δικαίωμα να παίρνουμε – χρησιμοποιώντας μια γνωστή έκφραση– τα ψίχουλα από το τραπέζι των πλούσιων. Θα πρέπει όλοι μας να έχουμε τα ίδια δικαιώματα, για να μπορούμε να φτιάχνουμε τα διαφορετικά είδη πόλεων, που θέλουμε να υπάρχουν (...). Όταν κοιτάζω την ιστορία, βλέπω ότι η διαχείριση των πόλεων γινόταν περισσότερο από το κεφάλαιο παρά από τους ανθρώπους. Επομένως, μέσα στην πάλη αυτή για το δικαίωμα στην πόλη θα πρέπει να υπάρχει και μια πάλη ενάντια στο κεφάλαιο» (Harvey 2009). Επίσης, το δικαίωμα στην πόλη εσωκλείει την αξιοπρεπή διαβίωση (εργασία, στέγη, τροφή, πόσιμο νερό, υγεία, ασφαλείας μεταφορές, πρόσβαση στη δικαιοσύνη κ.ά.), τις ίσες ευκαιρίες, την ακώλυτη πρόσβαση σε δημόσιους χώρους (παραλίες, πλατείες, παιδικές χαρές κ.ά.), την πολιτισμική και φυλετική διαφοροποίηση και ποικιλομορφία και την αποφυγή διακρίσεων κάθε είδους. Δεν είναι τυχαίο πως αποκλεισμένες ή στιγματισμένες κοινότητες όπως άτομα με ειδικές ικανότητες, χρήστες ναρκωτικών ουσιών ακόμα και ομοφυλόφιλοι ανακτούν συν τω χρόνω τα δικαιώματά τους εντός του αστικού χώρου (χώροι θεραπείας, μεγαλύτερη δυνατότητα κίνησης, ακόμα και γιορτινές παρελάσεις).

Από την άλλη, βέβαια, ο Harvey και άλλοι σύγχρονοι ερευνητές όπως ο Castells διαφοροποιούνται από την παραδοσιακή Οικολογική Σχολή του Σικάγο γενικά στο εξής. Η

Οικολογική Σχολή έδινε σημασία στο πώς ο χώρος άλλαζε τους ανθρώπους. Η νέα θεώρηση δίνει έμφαση στο πώς ο άνθρωπος αλλάζει το χώρο, είτε αρνητικώς μέσω οικονομικών κατευθύνσεων (π.χ. ανάπτυξη του καπιταλισμού) είτε θετικώς όπως με την ανάπτυξη των κοινωνικών κινήσεων (σχετικό είναι στην Ν. Υόρκη το αμφιλεγόμενο κίνημα «Right to the City Alliance» – RTC ή το κίνημα διαμαρτυρίας κατά της ανισοκατανομής πλούτου «Occupy Wall Street» - OWS»). Η πρόσφατη ανάπτυξη των αστικών κινήσεων όπως των σύγχρονων κοινωνικών κινήσεων των πλατειών (βλ. Puerta de Sol στην Ισπανία το 2011, πλατεία Tahrir στο Κάιρο το 2011 και το κίνημα στο Taksim Gezi Park της Κωνσταντινούπολης το 2013) συνδέεται άμεσα με το δικαίωμα στην πόλη με την έννοια ότι ολοένα και περισσότεροι διαβλέπουν τα εν λόγω κινήματα ως γνήσιους φορείς των αλλαγών, ως δηλαδή υπερασπιστές του δικαιώματος στην πόλη για αναδιεκδίκησή τους (Harvey, 2013:211 επ.). Στην Ελλάδα αίσθηση προκάλεσε «το Κίνημα της Πλατείας» στο Σύνταγμα (αλλά και σε άλλες πόλεις) ως αντίδραση στα μέτρα οικονομικής λιτότητας, ιδίως μετά το 2009 και τη σταδιακή επιβολή μέτρων αυστηρής δημοσιονομικής προσαρμογής.

Ειδικότερα, στην Ελλάδα εν μέσω της οικονομικής κρίσης εντείνονται και οργανώνονται λαϊκές κινητοποιήσεις εντός των πόλεων για τη στήριξη ανέργων, απόρων, ηλικιωμένων, προσφύγων και μεταναστών, για τη διανομή τροφίμων και για τη διάθεση προϊόντων απ' ευθείας από τους παραγωγούς. Επιπροσθέτως, συντελούνται εθελοντικά εμφυτεύσεις σε αστικούς χώρους και σε περιαστικά δάση, χορηγούνται δωρεάν φάρμακα σε ευπαθείς ομάδες, άτομα που στερούνται οικονομικών πόρων δύνανται να προβούν δωρεάν σε ιατρικές πράξεις, δημόσιοι χώροι, αγάλματα και έργα τέχνης, πανεπιστημιακά ιδρύματα και κρατικά κτήρια καθαρίζονται (δωρεάν) από γράφιτι και λοιπές ακαθαρσίες από ομάδες ιδιωτών και μερίδες πολιτών μετά από πολλά χρόνια αναβλητικότητας αποφασίζουν να διαμαρτυρηθούν δυναμικά και μαζικά αλλά παράλληλα και να συζητήσουν από κοινού σε πλατείες και σε λοιπούς δημόσιους χώρους (βλ. π.χ. την ομάδα «Κάθε Σάββατο στην Αθήνα», το κίνημα «Χωρίς Μεσάζοντες», το «κίνημα των αγανακτισμένων» και την ΜΚΟ ΑΠΟΣΤΟΛΗ). Στοιχείο όλων των ανωτέρω πράξεων είναι κυρίως α) ο αμεσοδημοκρατικός χαρακτήρας των πρωτοβουλιών, β) η εξωθεσμική, «εκ των κάτω» κινητοποίηση και επικοινωνία (sms, viber, BlackBerry Messenger) γ) ο συνήθως μαζικός και λαϊκός χαρακτήρας των κοινωνικών κινήσεων δ) ο φανερός και δημοσιοποιημένος χαρακτήρας των πρωτοβουλιών ε) η πρωτοτυπία στ) ο αυθόρμητος αλτρουιστικός χαρακτήρας ζ) η επιδίωξη απτών στόχων με το μικρότερο οικονομικό κόστος η) ο πλουραλισμός και ιδίως ότι οι ανωτέρω ενέργειες συντελούνται εντός και πέριξ του αστικού ιστού.

Συνολικά, οι παραπάνω ενθαρρυντικές πρωτοβουλίες καλύπτονται ευρύτερα υπό τον μανδύα του ριζοσπαστικού «δικαιώματος στην πόλη» και ουσιαστικά αποτέλεσαν τόσο μια θετική ψυχολογική αντίδραση απλών πολιτών όσο μια αναπλήρωση κοινωνικών ανακλαστικών αφού οι κρατικές δημόσιες δομές ήταν συνήθως ανεπαρκείς, υποχρηματοδοτούμενες ή έπασχαν από έλλειψη του απαιτούμενου προσωπικού. Οι ανθρώπινες κοινωνίες επιδιώκουν να αναλάβουν μόνες του τις τύχες τους περνώντας από το θεωρητικό πλαίσιο στην πρακτική υλοποίηση, από το λόγο στην πράξη. Πέραν τούτου, επιστημονικά και ακαδημαϊκά οι αυτοτελείς δράσεις ατόμων, ομάδων, ΜΚΟ και ο ευρύτερος εθελοντισμός μέσω της αυτοενεργοποίησης μπορούν να εξηγηθούν όχι μόνο περιφραστικά αλλά και τυποποιημένα με τον κλασικό όρο της άσκησης του «δικαιώματος στην πόλη», ο οποίος ενσωματώνει ως περιεχόμενο τη συντριπτική πλειοψηφία από τις ανωτέρω δράσεις.

Το Δικαίωμα Στην Πόλη Ως Ανθρώπινο Δικαίωμα Η νομική κατοχύρωση

Καταρχήν, όρος «δικαίωμα στην πόλη», ως έννοια, αποτελεί δημιούργημα της κοινωνιολογίας και της φιλοσοφίας, όπως άλλωστε αναλύσαμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο. Η γραμματική ερμηνεία έδινε την αίσθηση στο μέσο πολίτη του επιτρεπτού, του ρηξικέλευθου και του αναγκαίου. Από την άλλη, όμως, ο όρος «δικαίωμα» υπέχει και μια αμιγώς νομικής χροιάς. Δηλαδή, είναι πιθανό η φιλοσοφική και κοινωνιολογική προσέγγιση του δικαιώματος να ενδυθεί την ισχύ του νόμου με αποτέλεσμα στο μέλλον να κατοχυρωθεί και επισήμως. Ως εκ τούτου, στο παρόν υποκεφάλαιο δίνεται τόσο έμφαση σε ορισμένα σημεία της νομοθεσίας που του ομοιάζουν όσο και στην πιθανότητα να κατοχυρωθεί στο μέλλον και θεσμικά. Αυτό το ενδεχόμενο σημαίνει πρακτικά ότι η πολιτεία θα είναι αναγκασμένη να προχωρεί τόσο στην υλοποίησή του όσο και στην προστασία του.

Στην Ελλάδα η νομοθεσία είναι δομημένη με άξονα την αυξημένη προστασία των ατομικών, πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων και ελευθεριών βάσει του φιλελεύθερου και δημοκρατικού πολιτεύματος που τη διέπει. Το Σύνταγμα της Ελλάδας 1975/1986/2001/2008 βρίσκεται στην ιεραρχία της νοητής πυραμίδας των κανόνων δικαίου από άποψης τυπικής ισχύος μαζί με το δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Έπονται, στη συνέχεια, οι διεθνείς συνθήκες, οι νόμοι και οι λοιπές κανονιστικές πράξεις της διοίκησης.

Βάσει του Συντάγματος, το δικαίωμα στη πόλη θα μπορούσε να τεκμηριωθεί στο δεύτερο μέρος που τιτλοφορείται ως κοινωνικά και ατομικά δικαιώματα και πιο συγκεκριμένα από την ερμηνεία του αρ. 24 το οποίο αναφέρει στην παρ. 1 ότι: «Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους και δικαίωμα του καθενός. Για τη διαφύλαξή του το κράτος έχει υποχρέωση να παίρνει ιδιαίτερα προληπτικά ή κατασταλτικά μέτρα στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας (...)». Στη συνέχεια, η παρ. 2 του ίδιου άρθρου αναφέρει επιπλέον ότι: «Η χωροταξική αναδιάρθρωση της Χώρας, η διαμόρφωση, η ανάπτυξη, η πολεοδόμηση και η επέκταση των πόλεων και των οικιστικών γενικά περιοχών υπάγεται στη ρυθμιστική αρμοδιότητα και τον έλεγχο του Κράτους, με σκοπό να εξυπηρετείται η λειτουργικότητα και η ανάπτυξη των οικισμών και να εξασφαλίζονται οι καλύτεροι δυνατοί όροι διαβίωσης. Οι σχετικές τεχνικές επιλογές και σταθμίσεις γίνονται κατά τους κανόνες της επιστήμης. Η σύνταξη εθνικού κτηματολογίου συνιστά υποχρέωση του Κράτους» ενώ τέλος η παρ. 6 ορίζει ότι: «Τα μνημεία, οι παραδοσιακές περιοχές και τα παραδοσιακά στοιχεία προστατεύονται από το Κράτος. Νόμος θα ορίσει τα αναγκαία για την πραγματοποίηση της προστασίας αυτής περιοριστικά μέτρα της ιδιοκτησίας, καθώς και τον τρόπο και το είδος της αποζημίωσης των ιδιοκτητών».

Πέραν του Συντάγματος και διεθνείς συνθήκες θα μπορούσαν συνδυαστικά μέσω των διατάξεων να στοιχειοθετήσουν το δικαίωμα στην πόλη. Ειδικότερα, η μη νομικά δεσμευτική Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στο αρ. 25 παρ. 1 αναφέρει ότι: «Καθένας έχει δικαίωμα σε ένα βιοτικό επίπεδο ικανό να εξασφαλίσει στον ίδιο και στην οικογένειά του υγεία και ευημερία, και ειδικότερα τροφή, ρουχισμό, κατοικία, ιατρική περίθαλψη όπως και τις απαραίτητες κοινωνικές υπηρεσίες». Επίσης το Διεθνές Σύμφωνο για τα οικονομικά, κοινωνικά και μορφωτικά δικαιώματα που υπογράφηκε το 1966 που κυρώθηκε στη χώρα μας με το ν. 1532/1985 (ΦΕΚ Α', 45) στο αρ. 11 παρ. 1 αναφέρει σχετικά ότι: «Τα συμβαλλόμενα Κράτη αναγνωρίζουν το δικαίωμα κάθε προσώπου για ένα επίπεδο διαβίωσης ανεκτό για το ίδιο και την οικογένειά του, συμπεριλαμβανομένης της κατάλληλης διατροφής,

ενδυμασίας και κατοικίας, συγχρόνως δε και το δικαίωμα της συνεχούς βελτιώσεως των συνθηκών διαβιώσεών του». Επίσης, στα πλαίσια της Ε.Ε. από το 2009 ισχύει ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η πλήρης νομική ανάλυση του δικαιώματος στην πόλη εκφεύγει της παρούσας μελέτης λόγω της ευρύτητάς του. Σε κάθε περίπτωση η εισδοχή του στην έννομη τάξη της Βραζιλίας ήδη από το 2001⁴, λόγω πιθανώς των προγενέστερων κοινωνικών κινήματων που αναπτύχθηκαν εκεί (βλ. World Social Forum), δηλαδή σε μια χώρα τεραστίων πολεοδομικών και κοινωνικών ανισοτήτων, αποτελεί ένα καλό οινικό και για τις υπόλοιπες χώρες του κόσμου (Harvey, 2013:25).

Η εισαγωγή του όρου «ανθρώπινου» στο δικαίωμα στην πόλη

Τα πρωταρχικά προστατευτικά δικαιώματα του σύγχρονου νομικού πολιτισμού που απορρέουν και από το Σύνταγμα αποκαλούνται θεμελιώδη ή στοιχειώδη ή ουσιαστικά δικαιώματα ή ανθρώπινα δικαιώματα ή συνταγματικά δικαιώματα ή δικαιώματα του ανθρώπου ή δημόσιες ελευθερίες ή ατομικές ελευθερίες ή συνταγματικές ελευθερίες ή θεμελιώδεις ελευθερίες (Δαγτόγλου, 1991:5 επ. Χρυσόγονος, 2002:3, Σπανού, 2005:58, Μιχαλακοπούλου, 2005:42). Ονομάζονται «θεμελιώδη» διότι έχουν θεμελιακή αξία στα πλαίσια της παγκόσμιας έννομης τάξης αφού προστατεύονται και από σειρά διεθνών συμβάσεων για τις οποίες τα κράτη έχουν συχνά ευθύνη σε περίπτωση παραβίασης τους. Επίσης, αποκαλούνται και «ανθρώπινα δικαιώματα» καθόσον σχετίζονται με την προστασία της ανθρώπινης υπόστασης, αξίας και προσωπικότητας ενώ ο όρος «Συνταγματικά Δικαιώματα» υποδηλώνει την αυξημένη κατοχύρωσή τους στο Σύνταγμα. Τέλος, με τον όρο δικαίωμα εννοούμε «την νομική εξουσία που το δίκαιο απονέμει με τους κανόνες του, όταν, συντρέξουν ορισμένες προϋποθέσεις, για την εξυπηρέτηση έννομου συμφέροντος» (Παναγόπουλος, 1999:143).

Οι μελετητές που έχουν ασχοληθεί επισταμένως με το δικαίωμα στην πόλη (π.χ. Lefebvre και Harvey) μας συνηθίζουν να γράφουν και να ομιλούν για το δικαίωμα στην πόλη και όχι για το ανθρώπινο δικαίωμα στην πόλη. Αν και φαινομενικά η διαφορά είναι μικρή έως ασήμαντη στην πράξη η εισαγωγή του όρου «ανθρώπινο δικαίωμα» επιφέρει σπουδαίες αλλαγές ενώ δημιουργεί και σημαντικά νέα ερωτήματα. Ειδικότερα, η «άκακη» προσθήκη του όρου ανθρώπινου σηματοδοτεί επισήμως την ένταξη του δικαιώματος στο προνομιακό καθεστώς της συνταγματικής προστασίας. Επίσης, δεδομένου, ότι το σύνταγμα είναι τυπικά ο ανώτερος νόμος εσωτερικού δικαίου αυτό σημαίνει ότι οι πολίτες (ιδίως) έχουν δικαίωμα να το επικαλούνται προς όφελός τους ενώπιον των δικαστηρίων καθώς και ότι δεν μπορεί να καταργηθεί με απλό ουσιαστικό νόμο. Όμως, από την άλλη, η μαρξιστική θεωρία απορρίπτει συλλήβδην τη θεωρία των ατομικών-ανθρώπινων δικαιωμάτων. Το στοιχείο αυτό αν και αποσιωπάται από τα σύγχρονα εγχειρίδια συνταγματικά δικαίου είναι κομβικό.

Ειδικότερα, ο Μαρξ και οι επίγονοί του εξαπέλυσαν με ζέση μια ολομέτωπη επίθεση κατά των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τα οποία έβλεπαν ως συγκεκριμένο όχημα τη επιβολής της καπιταλιστικής εξουσίας. Όπως πίστευε ο Μαρξ αν και τα ανθρώπινα δικαιώματα εντάσσονται στο αφηρημένο οικουμενικό άνθρωπο εντούτοις στην πράξη προασπίζουν τα συμφέροντα του

⁴ Βλ. το άρθρο "Implementing the Right to the City in Brazil" *Sustainable Cities Collective*, 2011. Ανακτήθηκε από τον ιστότοπο: <http://sustainablecitiescollective.com/polis-blog/30417/implementing-right-city-brazil>

εγωιστικού και κτητικού ατόμου του καπιταλισμού (Δουζίνας, 2006:229). Η σοσιαλιστική αταξική κοινωνία του ιστορικού υλισμού θα καθιστούσε μέσω των αλλαγών των κοινωνικών δομών το θέμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων άνευ περιεχομένου, έναν αναχρονισμό στην ιστορική εξέλιξη, ένα μουσειακό απολίθωμα του παρελθόντος. Για τον Karl Marx (1962:25) τα ανθρώπινα δικαιώματα αποτελούν ιδεολογική ανοησία (ideological nonsense) και απηρχαιωμένο λεκτικό σκουπίδι (obsolete verbal rubbish). Για τους μαρξιστές τα θεμελιώδη δικαιώματα δεν ισχύουν απέναντι σε οποιοδήποτε κράτος αλλά, ήδη από την εποχή του Μαρξ, θεωρούνται *αστικές διεκδικήσεις* (Γιαλκέτσης, 2009). Δεν υπάρχουν ανθρώπινα δικαιώματα ούτε φυσικά ατομικά παρά μια βερμπαλιστική πλάνη της αστικής τάξης για να προωθεί τα συμφέροντά της (Δημούλης, 1999). Επομένως, σύμφωνα με την καθαρή μαρξιστική άποψη η ισότητα, η συλλογικότητα και η μαζικότητα των δικαιωμάτων αποτελούν την προστασία των δικαιωμάτων. Τα ανθρώπινα και πολιτικά δικαιώματα για τον Μαρξ έμειναν ανολοκλήρωτα μέσα στα στενά όρια της αστικής κοινωνίας παρά τη γενικότερη πρόοδο που συντελέστηκε στον τομέα αυτό μετά τις επαναστατικές διακηρύξεις του 18^{ου} αιώνα. Ως εκ τούτου καλύπτονται από ένα πέπλο ψεύδους και καταπίεσης.

Οι μαρξιστές Lefebvre και Harvey διείδαν τη λεπτή εννοιολογική διαφοροποίηση. Ο πρώτος (1996:158) αποφεύγει συνειδητά να προσθέσει τον όρο ανθρώπινο στο δικαίωμα στην πόλη και το χαρακτηρίζει ως ψευτοδικαίωμα (pseudo-right), ενώ ο δεύτερος θεωρώντας την αστικοποίηση ως ταξικό φαινόμενο για την επίταση της κυριαρχίας του καπιταλισμού, το εντάσσει στα συλλογικά δικαιώματα, τα οποία συμβαδίζουν απολύτως με τη μαρξιστική θεωρία. Ο Harvey πιστεύει (2008) ότι το δικαίωμα στην πόλη είναι ένα «συλλογικό παρά ένα ατομικό δικαίωμα αφού η αλλαγή της πόλης βασίζεται στην άσκηση συλλογικής εξουσίας επί των διαδικασιών της αστικοποίησης». «Ωστόσο είναι προφανές ότι πρόκειται για περίπλοκο δικαίωμα, εν μέρει εξαιτίας των σύγχρονων συνθηκών καπιταλιστικής αστικοποίησης, καθώς επίσης και λόγω της φύσης των πληθυσμών που ενδεχομένως να διεκδικήσουν ενεργά ένα τέτοιο δικαίωμα» (Harvey, 2013:247).

Κατά την άποψή μου, το δικαίωμα στην πόλη είναι τόσο ατομικό όσο και συλλογικό δικαίωμα συνεχούς ανθρώπινης αναδόμησης και αναδημιουργίας των πόλεων, το οποίο όμως δεν έχει ωριμάσει κοινωνικά, πολιτικά και ουσιαστικά ώστε να αποτελέσει συνταγματικό δικαίωμα. Η συνταγματοποίησή του «δικαιώματος στην πόλη λόγω» της νεωτερικότητάς του αλλά και του σχετικά παρθένου επιστημονικού εδάφους όπου εδράζεται μπορεί να γίνει μόνο μέσω της ενσωμάτωσής του εντός του συντάγματος, σε ενδεχόμενη μελλοντική αναθεώρηση, μέσω ειδικής νομικής κατοχύρωσης ή μέσω της Ε.Ε.

Η δικαιολογήση του «δικαιώματος στην πόλη». Η αστική επιβαρυνση: το πνευμα του καταναλωτισμού, η «στρατιωτικοποίηση» των πόλεων και η αποξενωση

Ο προβληματισμός

Το δικαίωμα στην πόλη που πρωτοδιατυπώθηκε το 1968 από τον Lefebvre (2007) ήταν απόρροια της αυξανόμενης αντίδρασης στον τρόπο οριοθέτησης, κατασκευής και λειτουργίας των πόλεων. Οι πόλεις απλό ζωντανά κύτταρα άρχιζαν να τρέπονται σε απομονωμένα φρούρια και σε καπιταλιστικές ζώνες επίδειξης και κέρδους, ιδίως σε εκείνες τις περιοχές όπου παρουσιαζόταν οικονομική, πολιτιστική, οικιστική ανάπτυξη (κέντρα πόλεων, καινούργιες συνοικίες πλουσίων, ακριβές περιοχές σε τιμές γης κ.ά.) ή ήταν καλαισθητικού ή οικονομικού ενδιαφέροντος (πάρκα, παραλίες κ.λπ.). Οι πόλεις βρίσκονταν σε καθεστώς προβληματικής

μετάβασης (Jacobs, 1961). Ο παλιός ανθρώπινος τρόπος ζωής είχε μεταλλαχθεί στον απομονωτισμό, στην εγωπάθεια, στην καχυποψία και στο φόβο του άλλου. Η σταδιακή και ολοένα αυξανόμενη επιδίωξη της ασφάλειας αλλοίωνε ηθικές αξίες και αρχές και υποβάθμιζε γειτονιές και πολεοδομικά συγκροτήματα. «Αρχής γενομένης από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 και προχωρώντας προς τις δεκαετίες που ακολουθούν, το έγκλημα και η ανασφάλεια έγιναν σταδιακά θέματα τεράστιας σημασίας για τις αρχές ως φαινόμενα παθολογίας του περιβάλλοντος των πόλεων» (Κουλούρης, 2007).

Βέβαια, οι νέες ριζοσπαστικές φωνές δεν εισακούστηκαν. Αντί να εξετάσουμε γιατί οι άνθρωποι εγκληματούν, οι κυβερνήσεις (αλλά και άνθρωποι) αποφάσισαν να οικοδομήσουν τις πόλεις και τα σπίτια απροσπέλαστα στους κακοποιούς. Η κοινωνική, πολιτισμική και οικονομική αποσύνθεση της Ν. Υόρκης τις δεκαετίες του '60 και '70 αποτελεί κλασικό παράδειγμα (Tabb, 1982, Tannenbaum, 2003). Ας μην λησμονούμε ότι η διάσημη ταινία *Taxi Driver* γυρίστηκε το 1976. Στη συνέχεια, τις επόμενες δύο δεκαετίες, δηλαδή '80 και '90, η αστική αναδόμηση και η κοινωνική ζωή θα επηρεαστεί από το αυταρχικό δόγμα της μηδενικής ανοχής. Αντί να ερευνήσουμε γιατί οι άνθρωποι εγκληματούν αρκετές κυβερνήσεις αποφάσισαν να ποινικοποιούν ολοένα και περισσότερες αντικοινωνικές πράξεις (π.χ. κουκουλοφορία, γκράφιτι) ή και απλές καθημερινές πράξεις (π.χ. απαγόρευση διαδηλώσεων) και να οδηγούν προληπτικά στις συλλήψεις περισσότερους ενδεχόμενους παραβάτες (π.χ. προσαγωγές). Σταδιακά, πόλεις, δρόμοι, πλατείες, εκκλησίες, κτήρια, ιδιωτικές επιχειρήσεις, εκθεσιακά κέντρα, χώροι συναυλιών έχουν γίνει σχεδόν απροσπέλαστοι δίχως ορισμένη ελεγκτική παρουσία (βλ. υπηρεσίες security, συστήματα ασφαλείας, τοποθέτηση καμερών, αστυνομική παρουσία κ.λπ.). Ταυτόχρονα, η επιτήρηση του αστικού περιβάλλοντος μέσω δεκάδων ηλεκτρονικών μέσων και μεθόδων έχει αυξηθεί και ο στενός πυρήνας της ανθρώπινης προσωπικότητας έχει τρωθεί όπως και το δικαίωμα στην ανωνυμία.

Το πνεύμα του καταναλωτισμού

Το πρώτο χαρακτηριστικό στοιχείο επιβάρυνσης των πόλεων ήταν ότι η ανάπτυξή τους σχετίστηκε κυρίως με το κέρδος, δηλαδή με αμιγώς οικονομικά κριτήρια. Ο κοινωνικός χαρακτήρας παραμερίστηκε. Για παράδειγμα, οι δημόσιοι χώροι στάθμευσης παραχωρούνται σε ιδιώτες οι οποίοι επιβάλουν υψηλό αντίτιμο υπηρεσιών. Η κουλτούρα του καταναλωτισμού αποθεώθηκε αντί να δοθεί έμφαση στη συλλογικότητα, στον αθλητισμό, στη δημιουργικότητα και τον πολιτισμό. Οι πόλεις κατακλύστηκαν από ένα πρότυπο ανάπτυξης και ζωής *lifestyle* όπου στην πράξη τεκμαίρεσαι ως πολίτης μιας πόλης μόνο αν μπορείς να καταναλώνεις, δηλαδή μόνο αν έχεις χρήματα. «Η μεταμοντέρνα ροπή να ενθαρρύνεται ο σχηματισμός θέσεων για την αγορά, τόσο στις επιλογές του αστικού *lifestyle* και στις καταναλωτικές συνήθειες όσο και στις πολιτισμικές φόρμες, περιβάλλει τη σύγχρονη αστική εμπειρία με μια αύρα ελευθερίας επιλογής στην αγορά, με την προϋπόθεση ότι έχεις χρήματα. Τα εμπορικά κέντρα, τα *multiplex*, οι μεγάλες αλυσίδες καταστημάτων πολλαπλασιάζονται (η παραγωγή του καθενός έχει γίνει μεγάλη μπίζνα) όπως και τα *fastfood*» Harvey (2008). Επιπροσθέτως, δεν προκαλεί απορία το γεγονός ότι «τα κέντρα των πόλεων παρακολουθούνται, για να δημιουργηθούν και να διατηρηθούν οι ιδανικές συνθήκες για κατανάλωση» (Lyon, 2010:47).

Η «στρατιωτικοποίηση» των πόλεων

Το δεύτερο εμφανές στοιχείο της επιβάρυνσης των πόλεων αποτέλεσε η λεγόμενη «στρατιωτικοποίηση» των πόλεων. Στις πόλεις, βαριές κατασκευές και ορύγματα, αδιαπέραστες προσβάσεις και αυστηρά φρουρούμενα κτήρια ή συγκροτήματα διαχωρίζουν του πολίτες αλλά και τους τομείς των πόλεων. Ο δημόσιος και ο ιδιωτικός χώρος στρατιωτικοποιείται - militarization of urban space - (Davis, 1992:154 επ., Mitchell, 1995, Dear and Flusty, 1998, Harvey, 2013:47). Η κατασκευαστική παράνοια («building paranoia» σε Flusty 1994), η αρχιτεκτονική του φόβου («architecture of fear» σε Ellin, 1997) και η οικολογία του φόβου («ecology of fear» σε Soja, 2000:319) κυριαρχούν στη δόμηση, στο σχεδιασμό, στη διακόσμηση ιδιωτικών και δημόσιων χώρων και κατασκευών. Δημόσια κτήρια, γραφεία και συγκροτήματα (βλ. Τράπεζες) κατασκευάζονται από διάφανα υλικά συμβάλλοντας στην πραγμάτωση της πανοπτικότητας, πλατείες γίνονται ακαλαίσθητες, νέοι δρόμοι διανοίγονται με καλύτερο φωτισμό ενώ ονόματα δρόμων αντικαθίστανται από αριθμούς με σκοπό την ακόμα καλύτερη αστυνόμευση (π.χ. Νέα Υόρκη). Συγχρόνως, εργατικές συνοικίες ή και ολόκληρες γειτονιές ισοπεδώνονται (βλ. π.χ. περιοχές του Πεκίνου για τους Ολυμπιακούς Αγώνες του, 2008). Στην ιστορία έμεινε ο πολεοδόμος Robert Moses ο οποίος κατακρεούργησε τον ιστό της Νέας Υόρκης για να εξυπηρετήσει το σύστημα των μεγάλων αυτοκινητοδρόμων (Caro, 1974).

Επιπλέον, τα πάρκα περιφράσσονται (πολλά δε εξ αυτών λειτουργούν με ωράριο λειτουργίας) ενώ ειδικοί περιφραγμένοι χώροι δημιουργούνται για τα παιδιά. Παράλληλα, σε πόλεις όπως το Λονδίνο ή το Μπέλφαστ τοποθετούνται κώνοι, χτίζονται μόνιμες εγκαταστάσεις επιτήρησης, αστυνομικά φυλάκια ενώ οι εισοδοί των πόλεων στενεύουν ώστε οι οδηγοί να ελαττώνουν ταχύτητα και να διευκολύνεται η παρακολούθηση μέσω εκατοντάδων καμερών (το λεγόμενο ring of steel). Μια μελλοντική σφράγιση των οδών στις εξόδους και τις εισόδους των πόλεων θα καταδείξει με τον πιο τραγικό τρόπο τον μετασχηματισμό των πόλεων σε ελεγχόμενες εδαφικές κοινότητες.

Ακόμα, στις σύγχρονες πόλεις όλο και περισσότερο εξαπλώνονται περιτειχισμένες κοινότητες και ιδιωτικοποιημένοι δημόσιοι χώροι που βρίσκονται υπό συνεχή επιτήρηση (Harvey 2008). Επίσης, παγκοσμίως παρατηρείται το αλγινό φαινόμενο η πόλη να διαιρείται σε διαφορετικά χωρισμένα τμήματα - μικροκράτη. Οι υπέρμετρα πλούσιες γειτονιές, όπου παρέχονται όλων των ειδών οι υπηρεσίες, αντιδιαστέλλονται από τους παράνομους καταυλισμούς, τις υποβαθμισμένες αστικές περιοχές και τις εστίες εγκληματικότητας (Balbo, 1993:25).

Η αποξένωση

Το τρίτο στοιχείο της αστικής επιβάρυνσης και της κοινωνικής υποβάθμισης είναι η αποξένωση και ο απομονωτισμός. Η αστική ελίτ επιλέγει εθελοντικά την εσωτερική εξορία από τον συγχρωτισμό. «Η απομόνωση σημαίνει διαχωρισμό από αυτούς που θεωρούνται κοινωνικά κατώτεροι» (Μπάουμαν, 2008:130). «Ο άλλος μετατρέπεται σε ξένος ενώ η πόλη γίνεται μυστηριώδης, αλλόκοτη» (Παπαρίζου, 2005:27). Μεγάλα προάστια στην Atlanta, το Johannesburg, το São Paulo και το New Delhi διαχωρίζονται από το κοινωνικοοικονομικό prestige. Το νέο κοινωνικό, οικονομικό και πολεοδομικό απαρτχάιντ τίθεται σε πλήρη ανάπτυξη⁵.

⁵ «Οι οικονομικά ευκατάστατοι πολίτες διαμένουν σε τεράστιες εκτάσεις με πολυτελείς βίλες απαγορεύοντας την είσοδο στους παρίες που διαταράσσουν την απόλαυση των υλικών τους αγαθών» (Γασπαρινάτου 2005:53).

Από την άλλη, έξω από την «ιδανική πολιτεία»⁶, ξεπροβάλλει ο υπόλοιπος αστικός ιστός σε κατάσταση κοινωνικής και πολεοδομικής υποβάθμισης. Δίπλα στις οχυρωμένες αστικές γειτονιές ακμάζουν τα γκέτο, οι φτωχογειτονιές, οι παραγκουπόλεις (slums) και τα υποανάπτυκτα αφρικανικού τύπου townships. Τα «άσυλα των φαντασμάτων» (Schwarzer 1998) αποκτούν στρατιές ενοίκων. Η κατάσταση χειροτερεύει καθώς το καρκίνωμα της ανομίας εξαπλώνεται και πλήττει πλέον και τα κέντρα των μεγάλων πόλεων τα οποία δυσκολεύονται να ανανήψουν ή να επαναζωογονηθούν (Μήτρου, 2007).

Όσον αφορά, δε, τα περίχωρα των πόλεων, έξω από το κλασικό κέντρο αλλά και από τις παραδοσιακές γειτονιές, συχνά αναπτύσσεται ένας παράλληλος άλλος κόσμος από εμπορικά μεγαθήρια (shopping malls, shopping centers κ.ά.), επιτείνοντας τον πολεοδομικό και κοινωνικό διαχωρισμό-απαρτχάιντ. Πολλοί αναρωτιούνται γιατί ξαφνικά οικοδομούνται τεράστιες εκτάσεις με εμπορικά συγκροτήματα, πολλές φορές μάλιστα αρκετά απομακρυσμένα, εκτός δηλαδή των αστικών πληθυσμιακών μαζών. Και όμως, τίποτα δεν είναι τυχαίο. Τα πολυτελή πλην όμως απομονωμένα και καλά φυλασσόμενα (έως περιφραγμένα) εμπορικά κέντρα και πάρκα ψυχαγωγίας θεωρητικά παρέχουν μια αίσθηση ασφάλειας, οργάνωσης και τάξης μέσα σε ένα περιβάλλον αβέβαιο, ευμετάβλητο και επιθετικό (Hughes, 1998:138-141, Hudson, 2003:44, Μαντζούφας, 2006:75).

Συμπερασματα

Οι πόλεις αποτελούν τους σύγχρονους πυρήνες πολιτικής, πολιτισμικής, οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης. Η σημασία τους ολοένα αυξάνεται εξ αιτίας της αλματώδους υπερσυγκέντρωσης πληθυσμών εντός αστικών περιοχών σε παγκόσμιο επίπεδο. Από τις αρχές του 20ού αιώνα διερευνήθηκε η σχέση ανάμεσα στην πόλη με κοινωνιολογικές, εθνογραφικές και εγκληματολογικές προεκτάσεις βάσει της φημισμένης Οικολογικής Σχολής του Σικάγο. Αργότερα, μετά τις στάχτες του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, εντάθηκαν υπέρμετρα τα φαινόμενα της αστικοποίησης και της αστυφιλίας συνεπεία των οποίων η πόλη απέκτησε επιπρόσθετη δυναμική και σημασία ως κοινωνικός και γεωγραφικός χώρος. Συγχρόνως, όμως, εκδηλώθηκαν σημάδια παρακμής όπως υποβάθμιση περιοχών, πολεοδομική αναρχία, αποξένωση, άνοδος της εγκληματικότητας κ.ά. Μπροστά στα νέα δεδομένα ο μαρξιστής Henri Lefebvre (1901-1991) με το βιβλίο του *Le Droit à la ville* το 1968 θα είναι ο πρώτος που θα αναφερθεί στο «δικαίωμα στην πόλη», ως μια γενικότερη προδιάθεση και προσπάθεια ανάταξης της ζωής εντός των πόλεων με γνώμονα την κινητοποίηση των λαϊκών εργατικών μαζών. Κατ' αυτόν η πόλη θα πρέπει να χρησιμοποιεί τις δικές της δυνάμεις του πολιτισμού και της τέχνης, να είναι ανοιχτή στο διάλογο και να είναι δημιουργική. Επιπλέον, οι άνθρωποι που διαβιούν σε αυτήν να συμμετέχουν ενεργά και να αλληλοεπιδρούν στην προσπάθεια για συνεχή ανάπτυξη της κοινωνικής ζωής. Σύντομα, οι απόψεις του Lefebvre θα αποτελέσουν το εφελτήριο για ανάλογες επιστημονικές προσεγγίσεις (βλ. Davis Harvey). Με το πέρασμα των ετών είχε γίνει ορατό ότι η ζωή στις πόλεις είχε μετασηματιστεί με άξονα τις ατομικιστικές προσεγγίσεις. Το

⁶ Από τον εγκλεισμό στο σπίτι-φρούριο ως ατομική στάση του πολίτη (σχετικό το ρητό: το σπίτι μου το κάστρο μου) περάσαμε στο πολεοδομικό φαινόμενο των Fortress Cities (Οχυρωμένες Πόλεις), του Fortress Urbanism, των Panoptic Cities (Πανοπτικές Πόλεις), των Enclosed Neighbourhoods (Κλειστές Γειτονιές) και στα ιδιωτικά Security Villages (Ασφαλείς Ιδιωτικές Περιοχές) όπου, πλέον, μόνο ορισμένες περιοχές των πόλεων φυλάσσονται καλά (οικονομική, επιχειρηματική και πολιτική ελίτ).

πνεύμα του καταναλωτισμού, ο περίκλειστος χαρακτήρας ορισμένων περιοχών και η αποξένωση είχαν εισχωρήσει βαθιά στην καθημερινότητα των πόλεων.

Παράλληλα, παγκόσμιες ανακατατάξεις όπως το τέλος του ψυχρού πολέμου και η επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού επέδραμαν πάνω στις πόλεις ως κυρίαρχο μοντέλο ανάπτυξης. Τα τελευταία έτη η ένταση παγκόσμιων οικονομικών κρίσεων, η γιγάντωση κοινωνικών προβλημάτων όπως η φτώχεια, η ανεργία και ο κοινωνικός αποκλεισμός και η διατήρηση ανελεύθερων αντιδημοκρατικών πρακτικών οδήγησαν αναπάντεχα από τις αρχές του 2010 σε μια σειρά αυθόρμητων λαϊκών κινητοποιήσεων σε πολλά κράτη του κόσμου, όπως ενδεικτικά στην Αίγυπτο, στην Τυνησία, στην Ισπανία, στην Τουρκία και στην Ελλάδα ενώ γενικά παρατηρείται μια επιθυμία και μια τάση αυξανόμενης αντίδρασης εκ μέρους των πολιτών. Τα φαινόμενα κινητοποίησης των πολιτών εμπεριείχαν ως κεντρικό σκοπό, πλην τoις άλλoις, τα περισσότερα από τα χαρακτηριστικά τα οποία εσωκλείει η έννοια του «δικαιώματος στην πόλη» όπως τη βελτίωση της ποιότητας της ζωής, την εμπέδωση των δημοκρατικών διαδικασιών και γενικότερα την ανάπτυξη της ελευθερίας, της αξιοπρέπειας και του πολιτισμού. Επιπλέον, στηρίζονταν σε στοιχεία άμεσης δημοκρατίας, στην αλληλοβοήθεια, στην εξωθεσμική κινητοποίηση και την επικοινωνία προερχόμενη από τη λαϊκή βάση, στην καινοτομία και στην πρωτοτυπία. Οι φορείς, οι ΜΚΟ, τα κινήματα δράσης αλλά και μεμονωμένοι πολίτες ηθελημένα ή άθελά τους με τη συμπεριφορά τους ουσιαστικά υιοθετούσαν τις πλέον προβεβλημένες θέσεις του «δικαιώματος στην πόλη», το οποίο αν και δεν είναι ακόμα κατοχυρωμένο νομικώς διαθέτει όλα τα αναγκαία στοιχεία για την επίσημη θεσμοποίησή του, όπως συνέβη άλλωστε στη Βραζιλία.

Ως εκ τούτου, το δικαίωμα στην πόλη ως θεωρητική κατασκευή αλλά με άμεσες κοινωνικές προεκτάσεις κρίνεται τόσο ως σημαντικό διότι εγκολπώνει μια σειρά δράσεων, πρωτοβουλιών και μεταρρυθμίσεων εντός και γύρω των αστικών περιοχών όσο και ως επίκαιρο. Η επικαιρότητα έγκειται στο γεγονός ότι οι πολίτες των πόλεων, ακόμα και ανεπτυγμένων δυτικών κρατών, μετά από μια εικοσαετία αναμονής από το τέλος του ψυχρού πολέμου απαιτούν και αντιδρούν δυναμικά μέσω αυθόρμητων σχημάτων επιδιώκοντας τόσο την άμεση αλλαγή παθογενών καταστάσεων και τη λογοδοσία των αρχών όσο ιδίως επιδιώκουν την ισχυρή παρουσία τους στη λήψη των αποφάσεων. Δεν είναι τυχαίο πως κινήματα (βλ. τα κινήματα σε πλατείες, οι *Αγανακτισμένοι* κ.ά.) αλλά και αντισυστημικά ευρωπαϊκά κόμματα που υιοθετούν στοιχεία άμεσης δημοκρατίας και ανατρεπτικού λόγου βρίσκονται σε ανοδική τροχιά (βλ. *Podemos* δε Ισπανία, *Movimento 5 Stelle* στην Ιταλία, *Εθνικό Μέτωπο* σε Γαλλία κ.ά.).

Επιλογος

Το ανθρωποκεντρικό δικαίωμα στην πόλη είναι επίκαιρο και σημαντικό όσο ποτέ καθώς οι πολίτες των πόλεων μετά μια εικοσαετία λελογισμένης αναμονής από το τέλος του ψυχρού πολέμου διεκδικούν άμεσα και δυναμικά με τις πράξεις τους την ανάταξη των πόλεων και την αισθητή βελτίωση της ποιότητας της ζωής τους. Τα αιτήματά τους αλλά και ο τρόπος, τα μέσα και οι άνθρωποι που τα υποβάλουν ανακαλούν από τη λήθη στην μνήμη τη θεωρία για την προστασία και τη διεκδίκηση του «δικαιώματος στην πόλη». Η ερμηνεία της σύγχρονης πραγματικότητας εντός των πόλεων θα μπορούσε να αποτυπωθεί με την αγωνιστική προτροπή του Harvey, πριν κιάλας την εδραίωση της πρόσφατης παγκόσμιας οικονομικής κρίσης. «Χρειαζόμαστε, στην πραγματικότητα, να ξεκινήσουμε να ασκούμε τα δικαιώματά μας στην

πόλη. Και κάποια στιγμή, πρέπει να αντιστρέψουμε όλον αυτόν τον τρόπο, με τον οποίον δίνεται προτεραιότητα στους χρηματικοοικονομικούς θεσμούς αντί σε μας» (Harvey 2009).

References

Ελληνική

- Αλεξιάδης, Σ. (2004) *Εγκληματολογία*, 4^η έκδ., Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας Α.Ε.
- Γασπαρινάτου, Μ. (2005) Αντεγκληματική πολιτική στην κοινωνία της διακινδύνευσης, πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών ποινικών και εγκληματολογικών επιστημών, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Σχολή Ν.Ο.Π.Ε – Τμήμα Νομικής, Τομέας ποινικών και εγκληματολογικών επιστημών, Αθήνα.
- Γιαλκέτσης, Αθ. (2009) «Ελεγχόμενες δημοκρατίες. Διδάγματα από μια ιστορική ήττα συνέντευξη του Νορμπέρτο Μπόμπιο που δόθηκε στον Τζιανκάρλο Μποζέτι και δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «L' Unita» στις 13-7-1989» *Έντυπη Έκδοση Επτά*, Σάββατο 15 Αυγούστου 2009.
- Δαγτόγλου, Π. (1991) *Συνταγματικό Δίκαιο Ατομικά Δικαιώματα Τόμοι Α' και Β'* Αθήνα-Κομοτηνή: Σάκκουλας.
- Δημούλης, Δ. (1999) «Η ελευθερία του θανάτου. Για τη λειτουργία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στον πόλεμο του Κοσσοβού», *Θέσεις Τριμηνιαία Επιθεώρηση*, Τεύχος 68, περίοδος: Ιούλιος - Σεπτέμβριος 1999.
- Δουζίνας Κ. (2006) *Το τέλος των ανθρωπίνων δικαιωμάτων*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Κουλούρης, Ν. (2007) Όνειρα και Εφιάλτες της Πρόληψης του Εγκλήματος στις Κοινωνίες της Διακινδύνευσης - Φοβού τους Δαναούς και Δώρα Ασφαλείας Φέροντες, Εισήγηση σε ημερίδα που διοργανώθηκε από το Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου-Ίδρυμα Θεμιστοκλή και Δημήτρη Τσάτσου, την Πέμπτη 8.11.2007 στην Αθήνα με θέμα «Η κοινωνία της πρόληψης».
- Κωνσταντάρας, Ν. (2013) «Η Μεσόγειος Βράζει», εφημερίδα *Η Καθημερινή*, στις 04.08.2013.
- Μαντζούφας, Π. (2006) *Συνταγματική προστασία των δικαιωμάτων στην κοινωνία της διακινδύνευσης, μελέτες συνταγματικού και δικαίου πολιτειολογίας*, Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλας.
- Μήτρου, Λ. (2007) «Πόλη και (αν)ασφάλεια», *Βήμα Ιδεών*, 01.06.2007.
- Μιχαλακοπούλου, Ελ. – Έβ. (2005) Η έννοια της ασφάλειας στην Ευρωπαϊκή Ένωση και το ζήτημα της προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου: η περίπτωση του «χώρου Σέγκεν», Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας Τομέας Εγκληματολογίας Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Η σύγχρονη εγκληματικότητα και η αντιμετώπισή της», Αθήνα, Οκτώβριος 2005.
- Μπάουμαν, Ζ. (2008) *Ρευστοί καιροί. Η ζωή της εποχής της αβεβαιότητας*, Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Παναγόπουλος, Κ. (1999) *Διάγραμμα αστικού Δικαίου, Εισαγωγή στο δίκαιο και στο αστικό δίκαιο*, Αθήνα: Δίκαιο και οικονομία - Π.Ν. Σάκκουλας ΑΕΕΕ.
- Παπαρίζου, Α. (2005) Η νέα τεχνολογία στην υπηρεσία του κοινωνικού ελέγχου και η προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών Τμήμα Κοινωνιολογίας, Τομέας Εγκληματολογίας, ΠΜΣ «Η σύγχρονη εγκληματικότητα και η αντιμετώπισή της», Αθήνα Ιούνιος 2005.
- Σπανού Κ. (2005) *Η πραγματικότητα των δικαιωμάτων*, Αθήνα: Σαββάλας.
- Χάγιεκ, Φ. [1960] (2008). *Το σύνταγμα της ελευθερίας*, Αθήνα: Καστανιώτη.

- Χορκχάϊμερ, Μ., και Αντόρνο, Τ. (1986). *Η διαλεκτική του Διαφωτισμού*, Αθήνα: Ύψιλον.
- Χρυσόγονος Κ. (2002). *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα* Αθήνα: Σάκκουλας.
- Giddens Ant. (2002). *Κοινωνιολογία*, Αθήνα: Gutenberg.
- Harvey D. (2013). *Εξεγερμένες πόλεις: Από το δικαίωμα στην πόλη στην επανάσταση της πόλης*, Αθήνα: ΚΨΜ.
- Harvey D. (2009). Για το δικαίωμα στην πόλη του , Ομιλία στο Παγκόσμιο Κοινωνικό Φόρουμ, Μπελέμ Βραζιλίας, 29 Ιανουαρίου 2009. Ανακτήθηκε από την ιστοσελίδα: <http://www.pfy.gr/forum/index.php?action=printpage;topic=828.0>
- Lefebvre H. (1977). *Το δικαίωμα στην πόλη : χώρος και πολιτική*, μετάφραση: Πάνος Τουρνικιώτης, Κλώντ Λωράν, Αθήνα: Παπαζήση.
- Lefebvre H. [1968] (2007). *Δικαίωμα στην πόλη*. Αθήνα: Κουκκίδα.
- Lyon D. (2010). «Η καθημερινή παρακολούθηση: Προσωπικά δεδομένα και κοινωνικές κατηγοριοποιήσεις», σε Σαματάς Μ. (επιμ.) *Όψεις της νέας παρακολούθησης. Διεθνείς και Ελληνικές Προσεγγίσεις*, σελ. 39-58, Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Ξενογλωσση

- Balbo, M. (1993). "Urban Planning and the Fragmented City of Developing Countries", *Third World Planning Review*, vol. 15, no. 1 (1993), pp. 23–35.
- Caro, R. (1974). *The Power Broker: Robert Moses and the Fall of New York*, New York: Knopf.
- Davis, M. (1992). "Fortress Los Angeles. Militarization of urban space". In M. Sorkin (ed.) *Variations on a Theme Park: The New American City and the End of Public Space*. New York: Noonday Press, 154-180.
- Dear, M., and Flusty, S. (1998). "Postmodern urbanism". *Annals of the Association of American Geographers* 88, 50–72.
- Ellin, N. (1997 ed.). *The Architecture of Fear*. New York: Princeton Architectural Press.
- Flusty, S. (1994). *Building Paranoia: The Proliferation of Interdictory Space and the Erosion of Spatial Justice*. *Los Angeles Forum for Architecture and Urban Design*.
- Harvey, D. (2008). "The Right to the City". *New Left Review* 53. pp. 23–40. Ανακτήθηκε από την ιστοσελίδα: <http://newleftreview.org/II/53/david-harvey-the-right-to-the-city>
- Hudson, B. (2003). *Justice in the risk society*, London, Sage.
- Hughes, G. (1998). *Understanding crime Prevention. Social control, risk and late modernity*. Buckingham-Philadelphia, Open University Press.
- Jacobs, J. (1961). *The Death and Life of Great American Cities*, New York: Random House.
- Lefebvre, H. (1996). *Writings on Cities*, E. Kofman and E. Lebas, trans. and eds., Oxford: Basil Blackwell.
- Marx, K. (1962). "Critique of the Gotha Program" in Karl Marx and Friedrich Engels, *Selected Works*, 2 Vols, Moscow: Foreign Languages Publishing House, vol. 2.
- Mitchell, D. (1995). "The end of public space? People's Park, definitions of the public, and democracy". *Annals of the Association of American Geographers*, 85: 108-133.
- Park, R. (1967). *On Social Control and Collective Behavior*, Chicago.
- Schwarzer, M. (1998). "The ghost wards: the flight of capital from history", *Thresholds*, 16, 1998, p.10-19.
- Soja, Ed. W. (2000). *Postmetropolis Critical Studies of Cities and Regions*. Oxford: Blackwell Publishing.

Tabb, W. (1982). *The Long Default: New York City and the Urban Fiscal Crisis*, New York.

Tannenbaum, A. (2003). *New York in the 70s*, Feierabend Verlag; 1st edition.